

9063

ЛЕКЦІЇ
НА ДОПОМОГУ ВИВЧАЮЧИМ
МАРКСИЗМ-ЛЕНІНІЗМ

СЕРІЯ ІСТОРИЧНИХ НАУК

Проф. К. ШТЕПА

РЕВОЛЮЦІЯ РАБІВ В АНТИЧНОМУ СВІТІ

Додаток до журналу
„Більшовик України“

ПОЛІТВИДАВ при ЦК КП(б)У
1941

06 10
ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ!

Загальна історія
і історія СРСР

8548
Лекція I

Проф. К. ШТЕПА

9(37)

44-898

РЕВОЛЮЦІЯ РАБІВ В. АНТИЧНОМУ СВІТІ

9063
ДОДАТОК ДО ЖУРНАЛУ
"БІЛЫШОВИК УКРАЇНИ" № 2

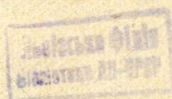
мр. 1.1 м. Т. - УРСР - 1974
Сп. к. 2.1. ССР - 1964

ПОЛІТВИДАВ при ЦК КП(б)У
1941

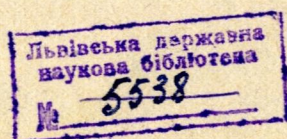
21. IV. 41

g: 323.2 (09) [(37)]

T3(0)32-41

331117

„Револуція рабів ліквідувала рабовласників і скасувала рабовласницьку форму експлуатації трудящих“ (Сталін).

I

З усіх народів стародавніх часів найвищого розвитку досягли греки і римляни. Вся сучасна культура бере свій початок від греків. В області наукового знання, філософської мислі, художньої творчості вони створили той фундамент, на якому базується весь дальший культурний розвиток людства. В цьому розумінні К. Маркс називав історію Греції «дитинством людського суспільства». Він писав: «І чому дитинство людського суспільства там, де воно розвинулось найкраще (тобто у стародавніх греків.— К. Ш.), не повинно мати для нас вічної принади, як ступінь, що ніколи не повторюється?» (К. Маркс і Ф. Енгельс, т. XII, ч. I, стор. 204).

Якщо стародавні греки створили величезні культурні цінності, то римляни поширили їх всюди, де сягала їх влада: від берегів Північного моря і Атлантичного океану до Ірана, від Дуная і Чорного моря до Сахари.

Високий культурний розвиток Греції і політична могутність Рима ґрунтувались на рабовласницькому способі виробництва, при якому «основою виробничих відносин є власність рабовласника на засоби виробництва, а також на працівника виробництва—раба, якого може рабовласник продати, купити, убити, як худобу» (Короткий курс історії ВКП(б), Держполітвидав, стор. 117).

При тому рівні розвитку продуктивних сил, який існував в античному світі, експлуатація рабів була жорстокою, але цілком необхідною умовою суспільного прогресу. Вона давала можливість певній частині суспільства, його привілейованій меншості, тобто рабовласникам, віддаватись громадській діяльності та інтелектуальній роботі. «Тільки рабство зробило можливим поділ праці в більш чи менш великому масштабі між землеробством і промисловістю і таким шляхом зробило можливим розквіт стародавнього світу, грецьку культуру. Без рабства не було б грецької держави, грецького мистецтва і науки; без рабства не було б і римської імперії, а без фундаменту грецької культури і римської імперії не було б і сучасної Європи. Ми ніколи не

повинні забувати, що весь наш економічний, політичний і інтелектуальний розвиток мав своєю передумовою такий устрій, в якому рабство було стільки ж необхідним, скільки і загально-визнаним елементом. В цьому розумінні ми маємо право сказати: без античного рабства не було б і сучасного соціалізму» (Ф. Енгельс, «Анти-Дюринг», вид. 1938, стор. 187).

Проте рабовласницький спосіб виробництва таїв в собі глибокі протиріччя, в наслідок яких він неминуче ставав перешкодою для дальшого розвитку суспільства.

Матеріальне і правове становище рабів було справді жахливим. Вічно голодні, майже голі, часто закуті в кайдани, під наглядом жорстоких наглядачів,—дні і ночі надривались раби на непосильній роботі. За найменшу провину їх катували, на тілі у них ніколи не заживали рубці — сліди жорстоких побойів. Хазяїн міг убити їх з гніву, підозри або пустої примхи. Відомо, що один римський магнат годував риб в своєму садку тілом убитих рабів. Раб не мав сім'ї, окремого житла. Жили раби в казармах, звідки їх ні на крок не відпускали.

Надзвичайно тяжке становище рабів робило їх працю мало продуктивною. До того ж при них треба було держати велику кількість наглядачів, що збільшувало накладні видатки на виробництво. Раби, будучи абсолютно не заінтересованими в продуктах своєї праці, не тільки працювали мляво і без усякого натхнення,—в буквальному розумінні спід палки,—але не доглядали за дорученими їм знаряддями праці, а то й просто нівечили їх. «Це — одна з тих обставин, які здорожчують виробництво, що ґрунтується на рабстві. Робітник, як влучно висловлювались в стародавні часи, відрізняється тут тільки як *instrumentum vocale* (знаряддя, обдароване мовою) від тварини як *instrumentum semivocale* (знаряддя, обдароване голосом) і від мертвого знаряддя праці як від *instrumentum mutum* (німого знаряддя). Але сам робітник дає відчуття тварині і знаряддю праці, що він їм не рівня, що він людина. Погано доглядаючи за ними і *con amore* (з справжньою насолодою) псуючи їх, він усвідомлює свою відмінність від них. Тому економічний принцип такого способу виробництва — вживати тільки найгрубіших, найбільш незграбних знарядь праці, які саме в наслідок своєї грубості і незграбності трудніше знівечити. Тому в рабовласницьких державах, що лежать при Мексиканській затоці, до початку громадянської війни вживались плуги старо-китайської конструкції, які рили землю, як свиня або кріт, але не робили борозни і не перевертали її» (К. Маркс і Ф. Енгельс, т. XVII, стор. 217).

На жорстокі утиски з боку своїх хазяїв раби відповідали, таким чином, «рабським ставленням» до праці і її знарядь — найбільш поширена в усякому рабовласницькому суспільстві форма класової боротьби гноблених проти гнобителів.

Але поряд з цим раби вдавались і до більш ефективних методів: убивали своїх хазяїв, грабували їх майно. В Римі був навіть закон, за яким, коли раб убивав свого пана, карали на

смерть всіх без винятку рабів убитого, незалежно від того, хто з них брав участь в злочині. Такою взаємною порукою робовласники намагались захистити себе від гніву і ненависті їх рабів.

Історія Греції, і особливо Рима, знає не мало випадків і масових повстань рабів. Ці повстання стають все більш частими і грізними в міру того, як робовласницький лад розкладався в наслідок загострення властивих йому протиріч, а сила опору робовласників послаблювалась внутрішньою боротьбою в їх рядах.

Рабам не легко було об'єднатися для масового виступу. Цьому перешкоджав самий спосіб виробництва. В той час ще панувало дрібне виробництво, і працівники виробництва — раби — за небагатьма винятками, не були організовані у великі маси. До того ж раби були дуже різnorідні щодо свого складу. Оскільки головним джерелом поповнення резервів рабів була війна, і раби у величезній своїй більшості складались з військовополонених, то серед них були люди різних народностей, люди різної мови, побуту, культури, вірувань. В маєтку якогонебудь магната могли працювати поруч високоосвічений грек або єгиптянин і зовсім неосвічений скіф або ефіоп, які не вийшли ще з стану напівдикості або варварства. Договоритись їм між собою було не завжди легко.

Усвідомлення класової солідарності, яка не могла бути високорозвиненою у рабів при їх забитості, різноплеменності і різномовності, низькому культурному рівні більшості їх, утруднялось ще тим, що становище рабів не було однаковим, що серед рабів були свої прошарки. Різним, наприклад, було становище рабів — домашньої прислуги і рабів, що працювали в сільському господарстві, гірських промислах або промислових підприємствах. Розрізнялись також раби кваліфіковані, всякого роду спеціалісти, і раби ненавчені, чорнороби. Серед рабів зустрічались, і нерідко, люди високої кваліфікації — інженери, лікарі, артисти, педагоги, навіть поети і філософи. Пряма вигода підказувала панам держати їх в кращих умовах, ніж інших. Були навіть спеціальні школи для навчання тих рабів, що давали хазяям значні доходи. До того ж чимала кількість рабів використовувалася як наглядачі, прикажчики, артільні старости, навіть управителі. Нарешті, дехто з робовласників доручав своїм особо довіреним рабам цілі підприємства — торгові, промислові, транспортні, лихварські — на началах певної самостійності, дозволяючи їм навіть збагачуватися, звичайно, для своєї ж вигоди.

Все це неминуче вносило в ряди рабів незгоди, перешкоджало їх об'єднанню; адже розбагатілому прикажчику або розжирілому лакею ще трудніше було домовитися з голодним і закутим в кайдани рабом, який працював в копальнях, чи пастухом, ніж освіченому греку з напівдиким скіфом. Ось чому раби, не зважаючи на їх кількісну перевагу, покійно терпіли свій гніт і тільки час-від-часу брались за зброю, намагаючись визволитись. Стародавній письменник розповідає про такий цікавий випадок. Якось один римський сенатор запропонував одягти всіх рабів в уні-

форму¹, щоб їх легше було відрізнити від вільних. Його пропозиція була одностайно відкинута в силу того простого міркування, що в такому разі раби переконалися б, як багато їх і як мало вільних, і об'єдналися б для свого визволення.

Про повстання рабів у стародавній Греції ми мало знаємо, бо згадування про них в історичних джерелах побіжні і неповні. Політична роздробленість Греції, в якій налічувалось більше сотні незалежних державних утворень, з одного боку, переважання дрібного виробництва в місті і дрібного господарства на селі, відсутність зосереджених мас рабів — з другого, не сприяли масовим виступам рабів. До того ж увага стародавніх істориків, які належали до пануючого класу, була природно зосереджена на боротьбі серед рабовласників. Раби їх інтересували мало.

Все ж ми знаємо, що в 464 році до нашої ери в Спарті відбулось збройне повстання рабів-ілотів, відоме під назвою Третьої Мессенської війни. Повстання тривало протягом десяти років. Для придушення його спартанці були змушені навіть звернутися по допомогу до Афін. В 413 році під час поразки афінської армії при Декелеї, в другий період Пелопонеської війни між Афінами й Спартою, більше 20 тисяч рабів, які належали афінянам, перейшло до спартанців. Це поставило все афінське господарство в надзвичайно трудне становище. Одним з приводів до самої Пелопонеської війни була та обставина, що Мегара — старий політичний ворог і торговий конкурент Афін — дала у себе притулок рабам, які втекли з Афін.

Ще раніше, в 494 році, відбулось повстання рабів у Аргосі. Як розповідає грецький історик Геродот, раби, скориставшись поразкою аргоських військ у війні з Спартою, зробили в цьому році цілий переворот, захопили в свої руки все місцеве управління; коли ж їх вигнали з Аргоса, вони перейшли в сусіднє місто Тірінф, де під керівництвом якогось Клеандра довгий час вели боротьбу проти рабовласників.

Особливо часті були виступи рабів в Греції в IV віці, після пережитого нею кризи, зв'язаного з Пелопонеською війною (431 — 404 рр. до нашої ери).

Посилення повстань рабів в ту епоху і слабкість рабовласницького класу в боротьбі з ними було однією з причин підкорення (в IV столітті до нашої ери) Греції владі македонської монархії, бо вона могла забезпечити існування рабовласницького ладу краще, ніж рабовласницька демократія поліса (міської республіки), яка уже пережила себе.

Підкорення грецьких міських республік македонській монархії і пізніше завоювання нею Сходу, створення ряду нових, так званих еліністичних держав трохи розрядили кризис рабовласницького суспільства в Греції і відстрочили падіння в ній рабовласницького ладу, до завоювання її Римом.

¹ — однаковий одяг.

Вищого свого розвитку рабовласницький лад досяг в Римі.

На кінець II століття до нашої ери Римська республіка в результаті ряду успішних воєн з різними державами, як Карфаген і ін., стала надзвичайно могутньою. Її володіння охоплювали поясом всі країни басейну Середземного моря.

Поширення так званого «римського миру» на круг земель середземноморського басейну, безсумнівно, сприяло загальному піднесенню культури, розвитку продуктивних сил. Римські завоювання сприяли пожвавленню економічних і культурних зносин між усіма країнами, підлеглими римській владі. До того ж експлуатація переможених країн була великим знаряддям збагачення самого Рима.

Однак, переваги і вигоди «римського миру» були здобуті дорогою ціною. За них розплачувались, насамперед, переможені. Римська республіка жорстко експлуатувала свої «провінції», як називались тоді завойовані країни. Крім постійних контрибуцій, сплачуваних Риму, провінції терпіли від безмежних зловживань і насильств з боку римської адміністрації, а також недобросовісності і зажерливості римських відкупщиків податків, так званих публіканів. Бували випадки, коли майже все населення якоїнебудь провінції продавалось в рабство за невнесення податків, невиконання державних повинностей, або несплату боргу відкупщикам.

Та і в самому Римі, серед переможців, римські завоювання викликали багато хворобливих явищ. Безпосереднім результатом перемог римської зброї був ріст великого землеволодіння коштом землі, відібраної у переможених, і ріст рабовласництва коштом перетворюваних в рабів військовополонених. Великі господарства, так звані латифундії, тримались на експлуатації рабів. Рабовласництво набирало невиданих розмірів.

Римські багаті, наживаючись на експлуатації рабів і на пограбуванні провінцій, утопали в розкошах. «Царі і сатрапи, племена і народи платять їм дань... Вони купують собі картини, скульптуру, бронзу, одно руйнують, друге будують, перетворюють гори в долини, а долини в гори, всіма силами стараються розтринькати гроші і все ж не можуть, так би мовити, подолати свого багатства»,—говорив видатний політичний діяч старого Рима Катіліна про римських багатчів.

Але крім багатчів, що не знали, як їм «подолати своє багатство», серед римських громадян були люди, що жили власною працею і ледве-ледве зводили кінці з кінцями. А вони становили величезну більшість. Це були вільні дрібні землероби-селяни, які становили головний контингент римської армії, ремісники і чорнороби. Саме вони завоювали Римові світове панування. Але що вони мали від цього? Розорення і злидні. Тривалі і далекі походи згубно відбилися на їх і без того вбогому добробуті. Дешевий хліб, що надходив з провінцій у вигляді контрибуції, і конкурен-

ція з боку великого рабовласницького господарства розоряли їх остаточно. Розоряючись, бідняки неминуче перетворювались в злидарів, в люмпен-пролетарів. В умовах рабовласницького способу виробництва вони не могли навіть продавати своєї робочої сили, бо на неї не було попиту ні в сільському господарстві, ні в міській промисловості,—скрізь працювали раби. Становище таких вільних бідняків мало чим відрізнялось від становища рабів.

«В їх (багачів) руках,—вказує той же Катіліна,—честь, могутність, право і багатство, а нам лишаються тільки небезпеки і нужда... Вони будують собі по два і більше будинків, а ми не маємо де схилити голову... Вони не можуть подолати свого багатства, а у нас вдома—нужда, поза домом—борги; кепські справи і ще гірші перспективи. Що у нас є, крім наших бідних душ?»

Тіберій Гракх, великий трибун римського народу, не менш яскраво змалював становище вільних бідняків у своїй промові в 134 році до нашої ери. «Дикі звірі, які населяють Італію,—говорив він,—мають притулок і логово, а ті люди, які б'ються і вмирають за неї, не мають нічого, крім повітря і світла; бездомні, безпритульні, блукають вони з жінками і дітьми. Полководці обдурюють солдатів в боях, коли закликають їх захищати від ворогів свої гробниці і храми; нема ні у одного з них ні домашнього жертвенника, ні прабатьківської могили; за чужі розкоші і багатства б'ються вони і вмирають. Їх вважають владарями всесвіту, а у них нема ні одної скиби власної землі».

В результаті серед вільного населення римської держави нарівають протиріччя не менш гострі, ніж ті, які відділяли рабів від рабовласників. Це—протиріччя між завойованими і завойовниками, між вільними бідняками і багачами, навіть серед багачів—між знатними землевласниками-латифундіаріями, або нобілями, і так званими вершниками, всякого роду ділками і підприємцями.

«В стародавньому Римі класова боротьба,—говорить К. Маркс,—точилась тільки всередині привілегірованої меншості, між вільними багатіями і вільними бідняками, тим часом як велика продуктивна маса населення, раби, становила тільки пасивний п'єдестал для цих борців» (К. Маркс і Ф. Енгельс, т. XIII, ч. I, стор. 313). Адже раби своєю працею утримували всіх вільних, як багачів, так і бідняків. Рабовласницький лад прирікав і цих останніх на роль суспільних паразитів.

З кінця II і до кінця I століття до нашої ери Рим пережив глибокий соціально-економічний кризис, в якому знайшли собі вияв всі протиріччя рабовласницького ладу і який закінчився падінням республіки і переходом від рабовласницької демократії до військової диктатури, або імперії.

Почався кризис рухом, очолюваним братами Гракхами (134—121 рр. до нашої ери). Це була боротьба вільних бідняків, селян Італії за землю, боротьба, що закінчилась перемогою великої землевласницької аристократії. Рух Гракхів мав своє продовження в

так званій Союзницькій війні 89—88 рр., почасти в боротьбі між Марієм і Суллою 87—83 рр., змові Катіліни 63 року і ряді інших, менш значних подій цього часу.

В той же час в різних кінцях римської держави виступають завойовані і пригноблені народи, намагаючись скинути з себе ярмо римської влади. Югурта в Північній Африці на чолі маврів Північної Африки веде боротьбу проти Рима протягом ряду років (111—105 до нашої ери), Мітрідат в Малій Азії, очолюючи в такій же боротьбі малоазіатські народи, загрожує Риму з Сходу (87—66 рр. до нашої ери).

Боротьба між фракціями пануючої верхівки—нобілями, або оптиматами, і популярями остаточно потрясає основи рабовласницького ладу, звужує його соціально-політичну базу, зменшує сили пануючого класу. Це полегшує пригнобленому класу—рабам можливість виступити, нарешті, самим з зброєю в руках проти своїх гнобителів і з «пасивного п'єдесталу для борців» перетворитися в дійову революційну силу. В той самий час, коли протиріччя і боротьба між окремими групами вільних набрала найбільшої гостроти, проти них піднімається грізна сила рабів, готова знести самий рабовласницький лад. Починається та революція рабів, яка, за словами великого Сталіна, «ліквідувала рабовласників і скасувала рабовласницьку форму експлуатації трудящих» (Й. Сталін. Питання лєнінізму, вид. 11-е, Держполітвидав, стор. 373).

III

Перше велике повстання рабів в римській державі відбулось на острові Сіцилії в кінці II століття до нашої ери.

В Сіцилії були зосереджені особливо великі маси рабів. Вони працювали в каменоломнях і в сільському господарстві, а великі господарства, що тримались на експлуатації рабської праці, латифундії, ніде не були так поширені, як саме на цьому острові—тодішній житниці Італії. Оскільки рабів в Сіцилії було надто багато, більше навіть, ніж їх потрібно було для рабовласницького господарства, і купувались вони за безцінь, то й поводитись з ними тут жорстокіше, ніж де б то не було. Пани навіть не дбали про те, щоб одягати і годувати своїх рабів. Стародавній письменник розповідає про такий випадок. До найбільшого сіцилійського рабовласника Дамофіла, який жив в місті Енні, одного разу прийшло кілька зовсім голих його рабів з просьбою, щоб він їм видав якунебудь одєжу. «Хіба подорожні їздять голими по нашій країні,—заперечив їм Дамофіл,—і хіба вони не готові постачати одєжею тих, хто її потребує?» Наказавши висікти нездогадливих рабів, Дамофіл прогнав їх.

Ось в цій самій Енні з ініціативи рабів Дамофіла почалось в 136 році до нашої ери повстання рабів. На чолі повстання став сіцилієць Евн. Він був широко відомий рабам як ворожбит і фокусник.

Повсталі раби захопили місто і знищили майже все вільне населення його, за винятком кількох ремісників, яких раби, закупаючи в кайдани, примусили виготовити їм зброю.

Зібравшись в міському театрі, раби обрали свого ватажка Евна царем. Він прийняв ім'я Антіоха. Таке ім'я звичайно носили царі Сирії. Іншої форми політичної організації тоді не уявляли собі і тому користувались звичними найменуваннями. Було також обрано раду, куди ввійшли найбільш впливові учасники повстання. За короткий час утворився збройний загін — коло 6 тисяч бійців.

Тоді ж почалось повстання і в околицях другого сіцилійського міста — Агрігента, де на чолі руху рабів став Клеон із Кілікії (Мала Азія). Це повстання відразу ж охопило до 5 тисяч рабів.

Клеон добровільно підкорився Евнові. Обидва загони об'єдналися під загальним командуванням. Скоро армія рабів виросла до 200 тисяч чоловік. Повстання поширилось на весь острів і загрожувало перекинутись в Італію.

Повстанці громили латифундії, винищували крупних рабовласників разом з сім'ями. Вільних селян і ремісників раби не чіпали, даючи їм повну можливість займатись своєю працею. Більні бідняки навіть переходили на сторону повсталих рабів і разом з ними вели боротьбу проти гнобителів.

З великим трудом римський уряд придушив повстання рабів. Дві римські армії зазнали поразки і тільки третя, нарешті, справилась з повстанцями. Раби, обложені в містах Тавромений і Енна, були доведені до повного виснаження.

Повстання тривало майже 4 роки і надовго лишило свої сліди не тільки в Сіцилії, але навіть в найвіддаленіших від неї частинах римської держави. Це був перший могутній удар по рабовласницькому ладу.

В 104 році до нашої ери римський сенат видав постанову, за якою всі раби, що народились від вільних батьків, з числа союзників римської держави, мали бути обов'язково звільнені. В зв'язку з цим намісник Сіцилії Нерва зайнявся перевіркою місцевих рабів і кілька сотень їх відпустив на волю. Але потім сіцилійські рабовласники підкупили Нерву і він припинив даліше розслідування таких справ, що викликало гірке розчарування серед рабів.

Ця обставина послужила приводом для нового повстання рабів в Сіцилії. Центром повстання була Капріонська гора в районі міста Гераклеї. На чолі повсталих став раб Сальвій, який за прикладом Евна був обраний царем з ім'ям Тріфона. Таке ім'я носив керівник тодішнього антиримського руху в Сирії. Під командуванням Сальвія-Тріфона зібралась армія в 20 тисяч піхоти і 2 тисячі кінноти.

Одночасно в околицях міста Лілібея почалось повстання. На чолі його став Афініон. Він намагався організувати не тільки військові сили повстання, але й господарство в охоплених повстанням районах. Афініон розділив армію повсталих на два загони. Один він озброїв для безпосередньої боротьби з римськими си-

лами, а другий послав на роботи по господарському постачанню першого. Афініон заборонив учасникам повстання знищувати захоплене майно рабовласників, вказуючи на те, що воно стало тепер власністю самих повсталих.

Обидва вожді Сальвій і Афініон об'єднались в місті Тріюкалі, при чому Афініон визнав над собою вище керівництво Сальвія. В Тріюкалі ж був центр управління всіма районами, охопленими повстанням, і верховне командування військовими силами повсталих.

І на цей раз повстання поширилось майже на всю країну. На жаль, подробиці організації цієї єдиної в історії держави рабів нам не відомі.

Друге повстання рабів на острові Сіцилії збіглось в часі з серйозними ускладненнями в зовнішньому становищі Римської республіки і тим грізніші могли бути наслідки повстання. Проте раби не були настільки організовані і навчені військовій справі, щоб протистояти регулярній армії римлян. І римляни після кількох невдалих сутичок з повсталими завдали їм рішучої поразки в битві біля Тріюкалі, де загинув і Афініон (Сальвій незадовго до того помер). Рештки розбитої армії рабів укріпились в місті і після тривалої і тяжкої облоги змушені були здатись на милість переможців. Їх відправили в Рим, щоб використати там як гладіаторів (так називались спеціально навчені раби, що мусили для розваги рабовласників битись один з одним на арені римського цирку).

В той самий час, коли відбувалось друге повстання рабів на острові Сіцилії, в іншому кінці середземноморського «кругу земель», в так званому Боспорському царстві (в східній частині Криму, в районі нинішніх міст Керчі і Феодосії) також повстали раби. Вони убили місцевого царя і на його місце поставили свого ватажка Савмака. Подробиці про організацію царства Савмака також невідомі, але влада його була такою міцною, що він навіть випускав свої монети. Понтійський цар Мітрідат (в північній частині Малої Азії), якому підкорялось раніш Боспорське царство, боячись, щоб приклад перемігших там рабів не знайшов послідовників в його власних володіннях, придушив повстання, а самого Савмака вбив. Повстання Савмака є першим революційним рухом, який, наскільки це відомо, відбувся в далекому минулому на території нашої країни.

Друге сіцилійське повстання (104 — 100 рр. до нашої ери) ще більше ослабило сили рабовласницького класу, який в той же час роздирався внутрішньою боротьбою, боротьбою між вільними бідняками і багачами, між «негромадянами» і громадянами, переможеними й переможцями. Ця боротьба досягла найвищої своєї точки у 80 — 70-х роках I століття до нашої ери, коли безперервні сутички ворожих партій в Римі довели республіку до краю загибелі. Вона ставала уже добичею політичних авантюристів, які, спираючись на декласовану і морально розкладену армію, рвались до вищої влади.

В той саме момент, коли будова рабовласницького ладу захиталась в усіх своїх основах, коли скрізь виявлялись величезні тріщини, в Римі піднімається найбільший за всю його історію революційний рух рабів — повстання Спартака 74—71 рр. до нашої ери.

IV

Особлива сила спартаківського повстання визначалась двома обставинами. Поперше, тим, що рабовласницький спосіб виробництва в Італії на цей час досяг свого найвищого розвитку; в цій країні зосередились тоді в небувалій ще кількості маси рабів, а експлуатація їх в латифундіях і в міській промисловості набрала неймовірно жорстокої форми. Подруге, тим, що, сам пануючий клас — вільні рабовласники — знесли себе внутрішньою боротьбою.

Повстання почалось так. В одному з південних міст Італії — Капуї, недалеко від Неаполя, якийсь багатий місцевий рабовласник мав спеціальну школу для навчання гладіаторів.

Не витримавши жорстокого режиму школи і не бажаючи бути «бесчувственной толпы минутной забавой» («Умирающий гладиатор» М. Лермонтова), 200 гладіаторів вирішили втекти. Але їх змова була розкрита і втекти вдалось тільки 78 чоловікам. Випадково зустрівши по дорозі невеликий транспорт зброї, втікачі захопили його і озброїлись по-справжньому, бо з школи вони пішли тільки з ножами і ріжками, взятими на кухні. Тут же вони обрали собі трьох керівників: Спартака, Крікса і Еномая. Спартаку було доручено головне керівництво цим дальшим рухом.

Подробиць про походження і життя Спартака до повстання ми не знаємо. Відомо тільки, що він був фракійцем¹, в молоді роки воював з римлянами, попав до них в полон і був проданий в гладіатори, тобто доля його була такою ж, як і багатьох тисяч інших рабів, що надривались на каторжній праці в каменоломнях, рудниках і шахтах, в латифундіях або своєю кров'ю і муками веселили римлян, вмираючи на цирковій арені. За словами письменника II століття нашої ери, Плутарха, Спартак був не тільки надзвичайно сміливим і фізично міцним, але й відзначався своїм розумом і гуманністю. Спартак, за визнанням навіть його ворогів, був надзвичайно обдарованим вождем, командувачем і організатором. Це у нього пов'язувалось з особистою доблестю, наполегливістю і незламною силою волі.

До гладіаторів, які втекли з Капуї, приєднались нові групи рабів — озброєні пастухи і землероби. Повсталі утворили досить сильний бойовий загін і зайняли гору Везувій. Там вони укріпили свій табір, куди стали збиратися знедолені з усієї країни. Серед них були не тільки раби, але і вільні бідняки, розорені дрібні землероби, батраки, міські люмпен-пролетарі і чорнороби.

¹ Фракія — місцевість в Греції.

Незабаром військо Спартака виросло до 70 тисяч чоловік — на той час кількість величезна. Воно уже являло собою грізну силу, яка заставила тремтіти «гордий Рим». Рабовласницький лад наближався до своєї загибелі, починалась революція рабів.

Без особливого труда розбив Спартак кілька висланих проти нього урядових загонів, користуючись не тільки своєю чисельною перевагою, але й розкладом в рядах противника. Солдати, переважно вільні бідняки, масами перебігали до повсталих рабів.

Після перших перемог армія Спартака збільшилась до 120 тисяч. Спартаківці готові були рушити на самий Рим. Римський уряд, не на жарт уже стурбований успіхами повстання, усунув від командування консулів, які звичайно очолювали збройні сили, і доручив керівництво операціями особо уповноваженому командуючому Крассу — одному з найбільших багатців Рима.

Красс почав з того, що справді драконівськими заходами зміцнив у військах розхитану дисципліну. Він застосував давно уже непрактикований захід надзвичайного дисциплінарного впливу, так звану «децимацію». Вона полягала в тому, що кожного десятого бійця в строю карали на смерть незалежно від його особистої поведінки. Красс не спинився перед стратою 4 тисяч римських солдатів. Таким жорстоким терором він примусив військо йти на повсталих. Але до перемоги над ними було ще далеко.

Довго і міцно тримались повсталі раби. Вони бились з величезною сміливістю і відвагою. Але серед них були серйозні незгоди, які викликали деякі вагання навіть у самого Спартака і негативно відбивались на ході боротьби.

Склад повсталих був дуже строкатий. Раби, переважно військовополонені з різних племен, відрізнялись між собою мовою, культурним рівнем, віруванням, звичаями. У військах Спартака особливо відчувалась різниця між рабами північного походження — германцями, кельтами, скіфо-сарматами, які були ще варварами, і рабами, що походили з країн Сходу — греками, сірійцями, єгиптянами, вірменами і т. д., які належали до народів високої культури.

Незгоди серед учасників і керівників повстання рабів зводились, головним чином, до питання про його кінцеву мету. Одна течія, очолювана самим Спартаком, мала на увазі вивести повсталих рабів за межі Італії, в ті райони Центральної Європи, де тоді не було рабства. Германці і скіфи, природно, рвались до себе на батьківщину, де існували первісно-общинні відносини, де їх чекала свобода. Інші ж наполягали на захопленні Рима і поширенні влади повсталих на всю Італію. Можливо, до цієї течії особливо примикали ті вільні бідняки Італії, що приєднались до повстання рабів.

Незгоди були такими серйозними, що армія Спартака розкололась. Від неї відділилась значна група, під командуванням Крікса, яка почала діяти самостійно. Цей розкол, звичайно, ослабив сили повсталих і збільшив шанси їх противників.

Спартак після перших вдалих для нього сутичок з урядовими військами направився до Альп, щоб покинути Італію, але потім, підбадьорений успіхом і з наполягання своїх близьких, повернув на Рим. Однак, він зрозумів, що взяти штурмом це величезне і прекрасно укріплене місто повсталі не зможуть і відступив в Південну Італію, до міста Фурії, де зайнявся серйозним переозброєнням і реорганізацією своєї армії.

З Південної Італії Спартак мав намір перекинути значні сили на острів Сіцилію, щоб викликати там нове повстання рабів. Сіцилія, як ми бачили, пережила уже два великих повстання рабів, і хоч обидва вони були придушені, можливість нового повстання була цілком реальною. Здійснити свій план Спартаку, однак, не вдалось, бо у нього не було необхідних транспортних засобів. А тим часом Красс встиг відрізати армію Спартака від усієї Італії, перекопав перешийок, що з'єднує Італію з Бруцієм, куди Спартак перевів головні свої сили.

З великими для себе втратами Спартак прорвав укріплення Красса і зробив ще одну відчайдушну спробу вирватись з Італії, на цей раз в сторону Балканського півострова. Але й ця спроба не вдалась, бо він був оточений набагато переважаючими римськими урядовими військами. Безпосередньо проти нього діяли армія Красса, з сходу на нього наступала армія Лукулла, а з півночі наближався Помпей, що вертався з Іспанії. При такій ситуації Спартак змушений був прийняти бій з Крассом, не зважаючи на несприятливе співвідношення сил і не вигідну позицію.

Весною 71 року до нашої ери відбулась остання битва Спартака з римськими урядовими військами в Апулії. Стародавній історик Аппіян (II століття нашої ери) дуже красномовно розповідає про цю подію: «Відбулась грандіозна битва, надзвичайно запекла в наслідок одчаю, що охопив таку велику кількість людей. Спартак був поранений дротиком в стегно; опустившись на коліно і виставивши вперед щит, він відбивався, поки не загинув разом з багатьма, що оточили його. Військо його було порубано в повному безладді. Кажуть, що число убитих і встановити не можна було. Римлян загинуло коло 1.000 чоловік. Тіло Спартака не було знайдене. Велике число спартаківців ще сховались в горах, куди вони втекли після битви. Красс рушив на них. Розділившись на чотири частини, вони відбивались до того часу, поки не загинули всі, за винятком 6.000, які були схоплені і повішені вздовж всього шляху, що веде з Капуї в Рим» («Громадянські війни в Римі», т. I, стор. 116 — 120).

Число убитих в цій битві рабів, за даними римських істориків, доходило до 60 тисяч.

Повстання Спартака, як і попередні повстання рабів, закінчилось поразкою. Причина цього — відсутність необхідної єдності і певної соціально-політичної програми у повсталих. Раби не були носителями вищого способу виробництва. Коли б навіть раби перемогли, вони могли або поміняти місцями з своїми панамі, зберігши існуючі рабовласницькі відносини, або верну-

тися до далекого минулого, до первісно-общинного ладу. Зрозуміло, що ні перше, ні друге не було б прогресом. Ось чому всяке повстання рабів не мало перспектив і було обов'язково приречене на поразку. «Знищення рабства побідоносним повстанням стародавній світ не знає» (К. Маркса і Ф. Енгельс, т. XVI, ч. I, стор. 133).

Все ж, повстання Спартака, поряд з іншими такими виступами рабів, підготувало крах рабовласницького ладу, в чому і полягає його історичне значення.

VI

Як показало повстання Спартака, раби не могли визволитись власними силами. Для цього потрібна була б участь в повстанні таких сил, які були б не тільки ворожі до існуючого рабовласницького ладу, але могли б протипоставити йому новий спосіб виробництва, оснований на якихнебудь інших суспільних відносинах. Такими були «варвари», що населяли Центральну і Східну Європу, всю неосяжну територію на північ від Дуная і схід від Рейна, які були державними кордонами Рима.

Найближчою до Рима групою варварів були германці. На час вищого розвитку рабовласницького ладу в стародавньому Римі (II — I століття до нашої ери) у германців, як і у інших варварів, існував ще первісно-общинний спосіб виробництва, де «основною виробничих відносин є суспільна власність на засоби виробництва» (Короткий курс історії ВКП(б), стор. 117). Такою була у них так звана «марка». Первісно-общинний лад не знає експлуатації, не знає класів. Оскільки агресивна рабовласницька держава загрожувала германцям втратою їх первісної свободи, поширенням і на них рабства, то відносини між ними і Римом завжди були ворожі. Поки Рим був досить сильний і сам вів наступ проти варварів, вони захищались від його агресії. Коли ж римська держава, під впливом загального розкладу рабовласницького ладу, втратила свою колишню могутність, варвари перейшли від оборони до наступу.

«Відомо, що старий Рим третирував їх «нижчою расою», «варварами», покликаними бути у вічній підлеглості «вищій расі», «великому Риму»... А що з цього вийшло? Вийшло те, що неримляни, тобто всі «варвари», об'єднались проти спільного ворога і з громом повалили Рим» (Й. Сталін. Питання ленінізму, стор. 391).

Перша серйозна сутичка Рима з варварами Центральної Європи відбулась ще під час другого сіцилійського повстання рабів, в кінці II століття до нашої ери, коли дві великі групи їх — кимври і тевтони — вторгнулись в Північну Італію і тільки з великим трудом були відбиті.

В наступному столітті інша група варварів — свеви — вторгнулись в межі Галлії (теперішня Франція), яка тоді вже підпала під політичний вплив Рима, а згодом була перетворена в римську провінцію. Знаменитий римський полководець і політичний діяч

Юлій Цезар примусив свевів вернутися на їх територію, на правому березі Рейна, і навіть сам вторгнувся в їх країну.

В 9 році нашої ери германці племені херусків, під командуванням свого вождя Армінія, завдали римській армії нищівної поразки в Тевтобургському лісі, між Рейном і Ельбою. Після того Рим назавжди відмовився від думки перетворити германців в своїх рабів або підданих, і повинен був подумати про захист своїх власних кордонів від їх нападів, оточивши себе довгою лінією укріплень вздовж Рейна і Дуная, від Північного до Чорного моря.

В 60-х роках II століття нашої ери германці починають уже розгорнутий наступ широким фронтом на римську державу, який невпинно нарастив все більшими хвилями і відомий в історії під назвою «великого переселення народів». Посилений рух «варварів», направлений проти Рима, був викликаний різними причинами: почасти тим, що в Східній Європі, між Волгою і Доном, появились азіатські кочовники гунни, які тиснули на захід народності, що зустрічались на їх шляху, головне — тим, що в зв'язку з переходом германців до осілого землеробства і появленню приватної власності на землю вони починають все більше відчувати недостачу землі, яку й намагаються здобути шляхом завоювання римських територій. До того ж тривалі зв'язки з Римом породжували у варварів потреби, яких раніш вони не знали і які могли бути задоволені розграбуванням Рима.

Германці і інші варвари проникали в римські області не тільки шляхом воєнних нападів, але й мирними засобами. Вони цілими загонами або поодинці вступали в ряди римської армії, як наймана військова сила; оселялися колоністами на пустуючих римських землях, яких було не мало, особливо в прикордонних районах, розорених вічними війнами; наймалися на службу до приватних осіб або як домашня прислуга, або як озброєна особиста охорона і т. д. В результаті варварів у Римі можна було зустріти скрізь: в армії, в адміністрації, в сільському господарстві, в міській промисловості.

Природно, варвари при своїх нападах на римську державу мали діяльну підтримку з боку своїх одноплемінців, які жили там. Але не тільки з боку цих останніх. Всі трудящі і пригноблені групи римського населення — раби і вільні бідняки — однастайно підтримували варварів, чекаючи від них полегшення свого тяжкого становища.

Варвари, насамперед, звільняли трудящих від непосильного гніту державних податків і повинностей. «Римська держава перетворилась в гігантську складну машину виключно для висмокування соків з підданих. Податки, державні повинності і різного роду оброки прирікали масу населення на все глибші злидні... Ось до чого привела римська держава з її світовим пануванням: своє право на існування вона ґрунтувала на підтриманні порядку всередині і на захисті від варварів ззовні, але її порядок був гірший від найлихішого безпорядку, а варварів, від яких вона бра-

лась захищати громадян, останні чекали як рятівників» (К. Маркс і Ф. Енгельс, т. XVI, ч. I, стор. 125).

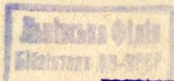
Про те, як трудяще римське населення підтримувало варварів, розповідає цілий ряд римських письменників. Сальвіан Марсельський, наприклад, пише в 475 році нашої ери: «А чого іншого можуть бажати нещасні, які безперервно повинні нести згубний тягар платежу податків, яким завжди загрожує тяжкий і безперервний гніт податків, які покидають хати, щоб не зазнавати мук в своїх хатах, прагнуть до вигнання, щоб не терпіти мук? Для них вороги більш милостиві, ніж збирачі податків, і дійсність доводить це: вони тікають до ворога, щоб уникнути тягара стягнення податків... В результаті у всіх римлян одно бажання, щоб їм якнебудь не довелося перейти в римське підданство. Римський плебс одностайно заявляє про те, щоб йому дозволено було жити, як і раніше, з варварами. Отже, наші брати не тільки зовсім не хочуть перебігти від них до нас, але, навпаки, покидають нас, щоб перебігти до них». Другий стародавній письменник Зосім (VI століття нашої ери) пише: «Всі міста і села сповнені були стогону і ридань, всі закликали варварів, чекаючи від них для себе допомоги». Те ж каже і тодішній письменник Ісідор: «Римляни, які жили в державі готів, вважали за краще лишатися бідняками разом з готами, ніж жити заможними людьми серед римлян і нести на собі тяжке ярмо податків».

Варвари, поступово завойовуючи римську державу, не тільки несли її населенню полегшення податкового гніту, але й поширювали наявні у них суспільні відносини первісно-общинного, нерабовласницького ладу. В цьому полягало революційне значення їх завоювань, які зникались з революцією рабів в самому Римі.

«...Завоювання привели германців в римські області, де багато століть земля була приватною власністю (і при тому римською, необмеженою) і де завойовники, при своїй малочисельності, ніяк не могли цілком усунути так глибоко закорінену форму володіння... Якщо, однак, германські завойовники і перейшли до приватного володіння полями і лугами..., то, з другого боку, вони всюди ввели свою германську марку з спільним володінням лісами і пасовищами і з розповсюдженням влади марки також і на поділену землю» (К. Маркс і Ф. Енгельс, т. XV, стор. 633—634).

Поширюючи в римському суспільстві громадську форму власності на землю, хоч і в обмеженому уже вигляді, германці в той же час своїм завоюванням сприяють розвитку тієї «м'якшої форми залежності, в яку і в Римській імперії все більше й більше переходило рабство...» (К. Маркс і Ф. Енгельс, т. XVI, ч. I, стор. 133). В становищі римських рабів з перших століть нашої ери відбувались важливі зміни. Оскільки велике господарство латифундій переставало давати доход і робилось не вигідним, рабовласники все частіше переходили від латифундій до господарства дрібними ділянками. На таких ділянках вони садили своїх

331117

рабів, постачаючи їх необхідними засобами сільськогосподарського виробництва і даючи їм певну господарську і особисту самостійність. В порівнянні з попереднім становищем, коли раби жили в казармах і працювали закутими в кайдани під бичем наглядачів, нова форма їх експлуатації була, звичайно, значним для них полегшенням. З другого ж боку, цей порядок все більше зближав рабів з вільними бідняками, колонами, що теж обробляли ділянки чужої землі і чужим інвентарем.

В епоху «переселення народів», в кінці існування римської держави, яка незабаром після повстання Спартака перейшла від рабовласницької республіки до рабовласницької імперії (військова диктатура імперії більше забезпечувала інтереси пануючого класу в умовах поглиблення і посилення протиріч існуючого ладу), революційні виступи рабів набирають нових форм. Масових повстань рабів, подібних до повстання Евна в Сіцилії, або Спартака в Італії, ми більше не спостерігаємо. Революція рабів виражається тепер в спільних виступах всіх сил, ворожих рабовласницькому ладу: рабів, вільних бідняків і варварів. При чому керівну роль в цих виступах все більше і більше відіграють варвари. Саме вони надають революції рабів тієї організованості, якої вона не мала в першому своєму періоді, і тільки завдяки їм революція могла, нарешті, увінчатися перемогою, ліквідувати рабовласників і скасувати рабовласницьку форму експлуатації трудящих.

VI

Римська імперія, що замінила собою республіку в кінці I століття до нашої ери (27 р.), на деякий час укріпила рабовласницький лад і відстрочила його падіння. Однак, рівновага, яка нібито встановилась, була дуже нестійкою. Імперія стала перед цілим рядом непереборних труднощів. Найважче було задовольнити потребу держави в матеріальних засобах. Охорона обширних кордонів, які простяглись від Атлантичного до Індійського океану, утримування численної армії, спорудження дорогих шляхів сполучення і громадських будинків, постачання столичного плебса продуктами харчування і влаштування для його розваг розкішних видовищ,—все це вимагало колосальних коштів. А між тим господарство, основане на експлуатації рабської праці, незмінно деградувало; вільна ж праця зневажалась і вільні працівники в сільському господарстві та міській промисловості перетворювались в бездомних і позбавлених засобів виробництва люмпен-пролетарів, «пенсіонерів держави», які жили на державну пенсію. Утримування їх лягало зайвим тягарем на продуктивні групи суспільства. Звідси безперервний ріст державних податків і повинностей, які викликали все більше й більше невдоволення населення, і швидкий розвал всього державного апарату. Знесилена держава не могла протистояти натискові варварів і повинна була впасти під хвилями переселення народів.

Кризис імперії і наступ варварів досягли найбільшого напруження на кінець IV і початок V століття н. е. На той час імперія уже поділялася на дві частини: Східну і Західну.

В 376 році група варварів, відомих під назвою вестготів, зазнаючи на собі все більший натиск гуннів, дістала від уряду Східної римської імперії, який знаходився тоді в Константинополі, дозвіл оселитися на правому березі нижнього Дуная, з умовою, що оброблятиме пустуючі землі і захищатиме Дунайський кордон імперії від інших варварів, насамперед від тих же гуннів.

Між поселенцями і продажною римською адміністрацією незабаром виникли серйозні незгоди. Вони привели згодом до збройного повстання вестготів і нападу їх на імперію. В 378 році відбулась знаменита битва під Адріанополем, в якій імператорські війська зазнали цілковитої поразки від готів, і сам імператор Валент загинув. Ця подія стала початком кінця імперії.

Готи в своєму русі проти імперії зустріли найжвавішу підтримку з боку римських рабів і вільних бідняків, зокрема робітників фракійських срібних рудників. Їх виступ був по суті спалахом революції рабів, в якій брали уже участь всі невдоволені групи римського населення, об'єднані спільною ненавистю до рабовласницького ладу.

В 396 — 398 рр., під командуванням свого знаменитого вождя Аларіха, готи ще раз вогнем і мечем пройшли по всьому Балканському півострову, аж до його південного краю, а потім повернули свої удари проти центральної частини імперії — Італії і Рима.

В 408 році уряд Західної імперії допустив страшенну жорстокість щодо варварів, які служили в римських військах. Всі члени їх сімей, що жили в Італії і служили почасти заручниками, були винищені з наказу зверху. Невідомо, чого хотіла добитись імперія актом такого безглузлого терору, але відповіддю на нього було нове вторгнення в Італію варварів на чолі з готом Аларіхом. При чому, як свідчать стародавні історики, 40 тисяч італіянських рабів відразу ж перейшли на сторону ворогів імперії і бились потім в їх рядах до повної перемоги над Римом.

В 410 році Аларіх підійшов до Рима і взяв його після недовгої облоги. Таку легку перемогу Аларіх здобув в наслідок допомоги повсталих рабів і вільних бідняків, які відкрили йому кілька воріт «вічного міста».

Протягом багатьох днів столиця світу нестримно грабувалась. В жорстокій розправі над представниками пануючого класу головну участь брали повсталі раби і слуги, які своєю підтримкою і забезпечили перемогу варварам.

Після взяття Рима Аларіхом, який незабаром помер, почалась остання агонія Західної імперії. Готам не вдалось закріпитись в Італії: спустошена країна не могла прохарчувати тоді навіть своє власне населення, а постачання з Північної Африки, яким вона завжди раніш користувалась, тоді припинилось.

Не встигла імперія хоч трохи оправитись від спустошення Італії готами, як друга хвиля варварського завоювання в поєднанні

з революційним рухом рабів і вільних бідняків залила найважливішу її провінцію — Північну Африку.

Північна Африка протягом довгого часу, майже цілого попереднього століття, була ареною жорстокої соціально-політичної боротьби, яка мала різні форми, але по своєму змісту належала до революції рабів. Ще на початку IV століття тут розгорнувся рух циркумцеліонів — місцевих селян-колонів, сільськогосподарських робітників, рабів, дрібних орендарів, що влізли в борги, і інших знедолених груп суспільства. Під виглядом участі в релігійних спорах циркумцеліони вели боротьбу проти пануючого класу. Вони руйнували маєтки магнатів, відпускали рабів на волю, знищували боргові розписки, чинили насильства над агентами державної влади, виганяли служителів пануючої церкви з їх парадій. Цей рух, то згасаючи, то спалахуючи, тривав багато років і охопив всю Північну Африку.

Циркумцеліони в своїй боротьбі проти Римської імперії знайшли могутню підтримку з боку пригнобленої Римом народності маврів, або берберів, які населяли Північну Африку. Маври потрапили під римську владу ще в II столітті до нашої ери, в зв'язку з завоюванням Карфагена Римом в 146 році. Зазнаючи жорстокого пригноблення, вони не припиняли боротьби проти Рима, хоч її успіхові перешкоджала розрізненість, постійні спори між їх родами і племенами.

В кінці IV століття відбулись два великих повстання маврів: в 372 р. під керівництвом Фірма і в 398 р. під керівництвом Гільдона. При чому і в тому і в другому випадку повсталі маври діяли пліч-о-пліч з циркумцеліонами.

Риму з трудом вдалось тоді вдержати владу над цією провінцією, без якої само існування імперії було немислиме, бо Північна Африка була головною базою продовольчого постачання не тільки Італії, але й всього Заходу. Все ж в V столітті імперії довелось примиритись з втратою Африки, бо в 429 році вона була завойована двома варварськими народами — вандалами і аланами, що прийшли туди з Піренейського півострова.

Захоплені великим потоком переселення народів, алани і вандала в 406 році перейшли Рейн, а через два роки вступили в Іспанію, де зайняли ряд районів, підлеглих, як і вся ця країна, римській владі.

Користуючись загальною слабкістю імперії в цей час і, зокрема, тими заворушеннями, які відбувались в римській Африці на протязі всього останнього століття, вандала і алани, під проводом свого вождя Гензеріха, вторгнулись в цю країну, переправившись через Гібралтар.

При першому їх появленні в Африці до них примкнули всі місцеві групи, невдоволені римською владою, насамперед маври і циркумцеліони. Революція рабів при участі варварів і тут закінчилась перемогою. Влада Римської імперії була знищена. На території Північної Африки була створена держава вандалів і аланів на чолі з Гензеріхом.

Вандали зробили повний переворот в наявних тоді в Африці суспільно-політичних відносинах. Насамперед були знищені всі податкові списки і скасовані ті податки і повинності, під гнітом яких так довго страждало населення Африки, як і інших римських провінцій. Земля, що належала імператорові або великим власникам, була передана або варварам, або тим біднякам, колонам і рабам, які на ній працювали. Рухоме майно у багатів також було відібрано, а самі вони або знищені, або перетворені в рабів. Особливих переслідувань зазнали служителі пануючої, католицької церкви — знявдя імперії і рабовласницького класу в справі пригноблення і експлуатації.

Поширивши свою владу на всю римську Африку, Гензеріх не припиняв боротьби з Римом, чинячи наскоки з моря на все узбережжя Середземного моря, переважно на Сіцилію і Італію. В боротьбі з Римською імперією Гензеріх знайшов собі могутнього союзника в особі грізного ватажка гуннів Аттила.

Гунни прийшли в Європу з Азії, можливо з Далекого Сходу, з степів Монголії, в III столітті нашої ери і поступово охопили величезну територію від Волги до Дуная, підкоряючи собі тамешні племена аланів, сарматів і готів. На початку V століття, на час вандальсько-аланського завоювання Північної Африки під владою вождя гуннів Аттила створюється невидане ще по обсягу об'єднання найрізноманітніших варварських племен, яке охопило величезну територію від Каспійського до Балтійського моря, з центром в теперішній Угорщині, на Дунаї. Безсумнівно, рушійною силою цього об'єднання була боротьба варварів проти рабовласницької імперії.

Перші свої удари Аттила направив проти Східної імперії. Рядом побідоносних нападів він примусив її платити йому регулярну дань і поставив в цілковиту залежність від себе.

На початок 50-х років V ст. Аттила, уклавши союз з Гензеріхом, повернув проти Західної імперії. Гензеріх зобов'язався припинити всяке постачання імперії з Африки і разом з тим забезпечити постачання військ Аттила під час вторгнення їх в Галлію і Італію. Ця обставина відіграла немалу роль в перенесенні удару Аттила з Сходу на Захід. Але головне було не це. Західна імперія, ослаблена нашествиями Аларіха і Гензеріха, не могла чинити такого опору, як Східна, менш зачеплена хвилями переселення народів. Крім того, в римській провінції Галлії, з якої Аттила намічав почати своє вторгнення в межі імперії, протягом мало не двох століть відбувався революційний рух багаудів, що нагадував своїм характером рух циркумцеліонів в Африці. Це були такі ж сільськогосподарські робітники, раби і вільні бідняки. Не маючи сил терпіти гніт рабства, всякого рсду повинностей і податків, вони брались за зброю в боротьбі проти своїх гнобителів. Перші виступи їх відносяться ще до кінця III століття і після того вони ніколи не припинялись. Багауди утворювали невеликі загони, які вели партизанську війну, переважно в лісистих або гірських районах. Вони незмінно підтримували всіх против-

ників римської влади; чи то були узурпатори, військові заколотники і самозванці, яких в кінці імперії було дуже багато, і, зокрема, в Галлії; чи то були варвари, які вторгнулись в Галлію зза Рейна. На їх допомогу розраховував і Атілла, і, звичайно, не помилився, бо його появлення в Галлії в 451 році послужило сигналом для посиленого виступу багаудів. І на цей раз напад варварів поєднувався з революцією рабів, як і при вторгненні Аларіха в Італію, або Гензеріха в Африку.

Війська Аттіли зустрілись з римською армією на Каталаунських полях, в теперішній французькій Шампані, де і відбулась в 451 р. одна з найзапекліших битв світової історії. Ця битва надовго лишила після себе пам'ять в потомстві і знайшла відображення в народних легендах і переказах.

Каталаунська битва ні одній стороні не дала рішучої перемоги. Аттіла навіть відвів свої війська за Рейн. Але уже в наступному, 452 році він вторгнувся зза Альп безпосередньо в Італію. Країна зазнала такого спустошення, якого не було навіть за часів нападу Аларіха. Правда, населенню самого Рима вдалось відкупитись. Атілла, обтяжений величезною добычею, вернувся в дунайські степи з тим, щоб в наступному році або повторити напад на Італію, або напасти на Східну імперію. Однак, в тому ж році він помер.

Зате союзник Аттіли — Гензеріх скористався плодами його перемог. В 455 році він вчинив черговий наскок на Італію і захопив Рим в момент, коли там відбулось повстання місцевого населення проти імператора Петронія Максима.

Протягом 14 днів вандали грабували Рим. Покидаючи його, вони забрали з собою всі цінності, аж до позолоченого даху Капітолія. До цього часу слово «вандалізм» вказує на грубе поводження з пам'ятниками культури, хоч вандали в цьому відношенні нічим не відрізнялись від інших варварів.

Після другого спустошення Рима, імперії не довго лишилось існувати. Формально вона проіснувала ще до 476 року, коли один з військових командирів, Одоакр, людина варварського походження, покінчив, нарешті, з пустим привидом імператорської влади, відправивши в заслання останнього номінального імператора Рима — малолітнього Ромула Августула.

Цей переворот був останнім актом революції рабів. Будова рабовласницької держави, основи якої давно були підточені, нарешті впала. Рабовласницька форма експлуатації трудящих була скасована.

VII

Варвари перемогли Римську імперію тому, що своїм завоюванням її вони знищували розкладений уже рабовласницький лад і завдяки цьому мали одностайну підтримку всіх ворожих йому сил.

Але в процесі завоювання самі варвари пережили розклад свого первісно-общинного ладу, переходячи від общинної влас-

ності на землю до приватної і від первісної демократії до феодально-аристократичної монархії.

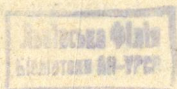
«Ми знаємо,— писав Енгельс,— що панування над підкореними несумісне з родовим ладом... Германські народи, які стали панами римських провінцій, повинні були організувати ці свої завоювання... Органи родового ладу повинні були тому перетворитися в державні органи...» (К. Маркс і Ф. Енгельс, т. XVI, ч. I, стор. 128).

І якщо варвари «могли розвинути і зробити пануючою уже наявну у них на батьківщині м'якшу форму залежності, в яку і в Римській імперії все більше й більше переходило рабство» (там же, стор. 133), то все ж саму цю залежність вони зберегли.

Рабовласницька форма експлуатації трудящих була скасована. Але вона поступилась своїм місцем перед новою формою їх експлуатації—феодально-кріпосницькою. Захоплюючи маєтки римських землевласників, варвари, як правило, не відпускали рабів на волю і не наділяли землею вільних або напіввільних бідняків-землеробів, а примушували їх працювати на себе, хоч і в полегшених умовах «м'якшої форми залежності». Більше того, військово-служила знать варварів, яка виділилась з первісно-родового суспільства, потроху прибрала до своїх рук і суспільні землі своїх одноплемінців і сородичів, а їх самих перетворила в своїх кріпаків, зрівнявши в цьому відношенні з римськими рабами і колонами.

Революція рабів, ліквідувавши рабовласників і скасувавши рабовласницьку форму експлуатації трудящих, не привела трудящих до повного визволення, а тільки пом'якшила їх залежність. В цьому її історична обмеженість, як і всякої іншої революції, крім Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тільки вона знищила всяку експлуатацію і ліквідувала всіх і всяких експлуататорів і гнобителів.

«Історія народів знає немало революцій,— сказав товариш Сталін в промові на I з'їзді колгоспників-ударників.— Вони відрізняються від Жовтневої революції тим, що всі вони були односторонніми революціями. Змінялась одна форма експлуатації трудящих другою формою експлуатації, але сама експлуатація залишалась. Змінялись одні експлуататори і гнобителі другими експлуататорами і гнобителями, але самі експлуататори і гнобителі залишались. Тільки Жовтнева революція поставила собі мету—знищити всяку експлуатацію і ліквідувати всіх і всяких експлуататорів і гнобителів».

Пр оф. К. ШТЕПА. Революция рабов в античном мире
(на украинском языке)

Издательство политической литературы при ЦК КП(б)У
Киев, 1941

Відповідальний редактор **Ф. Єневич**

БФ 590. Замов. № 289. Тираж 50.000. Друков. аркуш. 1¹/₂. В одному друк. арк. 48.000 зн.
Підписано до друку 24 II 1941 р.

Книжкова ф-ка Політвидаву при ЦК КП(б)У. Київ, Сінний майдан, 14.

100-1000
No 50

28 41/5
0, 44 (1986)

50 коп.

9063

5538 у

Р

ЛЕКЦІЇ
НА ДОПОМОГУ ВИВЧАЮЧИМ
МАРКСИЗМ-ЛЕНІНІЗМ

СЕРІЯ ІСТОРИЧНИХ НАУК

Проф. К. ШТЕПА

РЕВОЛЮЦІЯ РАБІВ В АНТИЧНОМУ СВІТІ

Додаток до журналу
„Більшовик України“

ПОЛІТВИДАВ при ЦК КП(б)У
1941

ОДР. 5121